

BENEDIKTINCI GLAGOLJAŠI

Ivan OSTOJIĆ, Split

U veljači 1959. navršilo se ravnih devet stotina godina, otkako je Petar Krešimir IV udijelio kraljevsku slobodu tek osnovanom samostanu Sv. Ivana Apostola i Evanđelista u Biogradu na moru. Ova se kraljevska zadužbina sedamdesetak godina poslije preselila na otok Pašman i ondje se, pod imenom glagoljaške benediktinske opatije Sv. Kuzme i Damjana, održala sve do početka prošloga stoljeća.

Možda ne će biti neumjesno, ako prigodom ove jedinstvene obljetnice općenito komemoriramo benediktince glagoljaše, budući da je biogradsko-pašmanski samostan bio njihova najistaknutija i najdugotrajnija nastamba. Oni su u krilu zapadnoga monaštva stvorili specifično hrvatski tip redovnika, koji su se u našim stranama formirali od slavenskih i rimskih elemenata, kod nas proživjeli svoj vijek i iščezli. Kao takvi, benediktinci su glagoljaši odigrali posebnu ulogu u povijesti naše kulture i danas oni mogu biti predmetom naših istraživanja.

To imajući pred očima, nakanili smo u ovoj radnji pozabaviti se pitanjima: odakle su oni došli, gdje su djelovali i što su iza sebe ostavili. **Drugim riječima:** namjeravamo — koliko dopušta ograničen prostor časopisa, u kojemu se objavljuje ovaj prilog — osvrnuti se na podrijetlo, nastambe i uspomene benediktinaca glagoljaša u Hrvatskoj.

Podrijetlo

Još nije ustanovljeno, kada niti kojim putem su došli benediktinci u našu zemlju, te se još raspravlja, na koji način i u kojemu se kraju porodila glagoljica. Prema tome nije nikakvo čudo, što do danas nije dovoljno osvijetljeno ni združenje ovih dvaju pojmova ili pojava benediktinaca glagoljaša. Zato ćemo ovdje iznijeti svoje mišljenje o njihovu postanju.

1. — Tvrđilo se, da su slavenski prosvjetitelji Ćiril i Metod prolazili hrvatskim krajevima, dapače, da su oni propovijedali Hrvatima i utvrđivali ih u kršćanskoj vjeri.¹ Isto tako se držalo, da je slavensko bogoslužje već za živa Metoda u našim stranama bilo poznato i da je ono kod nas već u to vrijeme bilo zahvatilo korijenje.²

¹ Farlati Daniel, *Illyricum sacrum* III, 87 — Venetiis 1765.

² Ritig dr. Svetozar, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju*, sa osobitim obzirom na Hrvatsku, 127 — Zagreb 1910.

Ni o jednoj ni o drugoj od ovih postavki ne kanimo ovdje razlagati. Pretpostavlja se također da su se Metodovi učenici — koji su poslije njegove smrti, to jest poslije 885. godine, morali bježati iz Moravske — sklonili u one susjedne slavenske zemlje, gdje su mislili, da će smjeti mirno živjeti i nesmetano nastaviti rad prema smjernicama, koje im je zacrtao učitelj. Takvom su se pak životu mogli ponadati samo ondje, gdje u liturgiji nije vladao jedino i isključivo latinski jezik.

Pod tim dojmom, neki su se od njih vjerojatno zaustavili na našem sjevernom i srednjem primorju. Dalmatinski gradovi, u kojima su residirali biskupi i za hrvatsko područje, odavna su bili prihvatili latinski kao svoj jezik pismenoga saobraćaja. Sa svim tim još koncem IX stoljeća — kada su sa sjevera na Jadran stigli oni moravski izbjeglice, a i dosta kasnije³ — u Dalmaciji se, radi političke pripadnosti Bizantu, služba božja vršila i na grčkom jeziku.

I nisu se prevarili oni Metodovi učenici, koji su iz gornjih razloga bili Hrvatsku izabrali za svoje sklonište. O tome nas uvjerava papa Ivan X, gotovo savremenik njihova bijega, u pismu na dalmatinski episkopat 924. godine. Papa, naime, spočitava biskupima, da se Metodov nauk i slavenski jezik pojavio u njihovim crkvama bez njihova protivljenja, dapače uz njihov pristanak (*v o b i s t a c e n t i b u s e t c o n s e n t i e n t i b u s*).⁴

Nadalje možemo prepostaviti, da je barem jedan dio od protjeranih Metodovih učenika, koji su k nama pribjegli, pripadao redovničkom staležu. Redovnik je bio njihov učitelj, a znade se, da su u manastirima živjeli ili manastire osnivali i neki od njihove subraće, koji su povodom iste nesreće bili potražili utočište u Bugarskoj (Klement, Naum...). Osim toga dodajmo, da su se obično iz redovničkoga staleža regrutirali misionari u svim krajevima svijeta, od najstarijih kršćanskih vremena sve do dana današnjega.

Lako da je i pojam *стрижъници* za oznaku klerika nastao odatle, što su klerici ondje, gdje je ta riječ ušla u crkvenoslavensku terminologiju, većim dijelom bili monasi, a monasi su još prije sv. Benedikta strigili ili brijali glavu. Slično i danas narod u onim krajevima Dalmacije, gdje dušobrižničku službu obavljaju članovi redovničkih

³ Rački Dr. Fr., *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, 204 — *Zagrabiae 1877*; Smičiklas T., *Codex Diplomaticus II*, 289—290.

⁴ Rački, *Documenta*, 188—189.

obitelji, izrazom redovnici označuje općenito sve svećenike, pripadali oni sekularnome ili regularnome kleru.⁵

Oni Metodovi učenici, koji su bili monasi, jamačno su i poslije seobe nastavili život u redovničkim zajednicama, jer se monah vrlo teško i neobično snalazio izvan samostana, i jer u ono doba redovnik poslije zavjetovanja nikako nije mogao napustiti monaški stalež.

Nitko, međutim, ne zna kazati, jesu li se oni Metodovi sljedbenici, koji su pribjegli u Hrvatsku, ovdje pridružili već postojećim, bilo grčkim bilo latinskim, monasima i ovima nametnuli slavenski jezik, ili su u novoj postojbini formirali posebne redovničke zajednice.

Obično se piše, da su benediktinci, otprije latinaši, u Dalmaciji odmah iz prvoga kraja poprimili slavensko bogoslužje⁶ te tokom vremena postali ekskluzivni slavenski kler.⁷ Ipak nam se ovo ne čini prihvatljivim, jer su i grčki kaluđeri i latinski benediktinci posjedovali mnogo dužu tradiciju te bili daleko šire rasprostranjeni i više poznati nego slavenski monasi. Vjerojatnije su moravski izbjeglice uradili kod nas isto, što i njihovi drugovi u Bugarskoj: osnovali su vlastite samostane. Tim prije, što su u ondašnjoj hrvatskoj kneževini, koliko nam je poznato, rijetko gdje mogli naći uređeni cenobij. A da je, naprotiv, već dva ili tri decenija nakon dolaska učenika sv. Metoda bilo u Hrvatskoj dosta monaha glagoljaša, svjedoči zaključak crkvenoga sabora održanoga 925. godine u Splitu.

Taj je zaključak, kojega je tekst vrlo loše sačuvan, prema čitanju Račkoga određivao, da se biskupi dalmatinske crkvene provincije ne usude podijeliti bilo koji stupanj svetoga reda kandidatu slavenskoga jezika. Ovaj će i dalje moći vršiti službu božju, ali samo kao klerik i monah. [Ut nullum episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu Sclavinica lingua promovere, (poterit) tam(en) in clericatu et monachatu Deodeservire].⁸

Ako je citirano čitanje ispravno, i ako su saborski spisi autentični, mora da se staroslavenski jezik tada upotrebljavao u više monaških crkava po Hrvatskoj. Sabor, naime, neprijateljski raspoložen

⁵ Nahtigal naprotiv dokazuje, da učenici Metodovi nisu bili monasi, i da pojmom стрижьници nisu obuhvaćeni monasi nego klerici (Rajko Nahtigal, *Оцьскы кнѣгы, u Razpravama Slovenske akademije znanosti in umetnosti I, 15* — Ljubljana 1950).

⁶ Ritig dr. Svetozar, *Glagoljica u našim krajevima od XIII do XV vijeka u Bogoslovskoj Smotri XI. (g. 1923), 47.*

⁷ Ritig, *Povijest i pravo slovenštine, 162.*

⁸ Farlati, n. dj. III, 97, 99; Rački *Documenta, 192*; Šišić Ferdo, *Priručnik izvora hrvatske historije I, 219* — Zagreb 1914.

prema staroslavenskoj liturgiji, još k tome od pape potaknut, da iščupa i korijen glagoljice, ne bi ovakav obzir pokazao prema pojedinačnim slučajevima. Dapače, riječi *in clericatu et monachatu* možemo tumačiti i tako, da je sabor dozvoljavao glagoljati samo onima klericima, koji su ujedno bili i monasi.

Da je slavensko bogoslužje imalo najbolje pobornike baš u hrvatskim samostancima, naslućuje se i po tome, što je prvih decenija XI stoljeća — ili prema pripovijedanju Tome, splitskoga arhiđakona, u doba kralja Petra Krešimira IV — uz predloženoga slavenskog biskupa upravo jedan opat bio poslan u Rim, da brani narodni jezik u liturgiji.⁹

Mi bismo se usudili i poimence navesti nekoliko mjesta, gdje su se Metodovi učenici ili njihovi nasljednici, po svoj prilici, bili naseлили. Takva bi mjesta mogla biti: Draga Bašćanska na Krku, Otočac u Lici, Košljun na južnoj i Omišalj na sjevernoj strani otoka Krka, kod crkve sv. Lovre blizu grada Krka, Žirje pred Šibenikom i Povelja na Braču. Dragu Bašćansku ovdje spominjemo radi Bašćanske ploče, Otočac zato, što je samostan u Otočcu bio skupa s onim u Drazi Bašćanskoj, a Omišalj, jer je u omišaljskom samostanu vrlo rano utvrđena upotreba glagoljice. Košljun navodimo radi Kločeva glagoljaša i glagoljaškoga ambijenta, a Sv. Lovru do grada Krka zato, što se ovom samostanu pripisuje fragment vrlo staroga glagoljskoga natpisa. Ovima pribrajamo Žirje pred Šibenikom zato, što se iz monaške postaje na tom otoku razvila glagoljaška opatija poviše Tkona na Pašmanu, a Povelja na Braču, jer su prvi sačuvani spomenici iz povaljskoga samostana napisani staroslavenskim jezikom. — O svima ovima mjestima i o njihovim uspomenama govorit ćemo još.

2. — Međutim su nasljednici Metodovih sljedbenika samo neko vrijeme mogli živjeti u svojim naseobinama prema naslijeđenim običajima i vlastitim propisima. Konačno su i oni morali prihvatiti regulu sv. Benedikta, kako su je, nakon kraćega ili dužega otezanja, morale prihvatiti i najupornije i najjače monaške organizacije svugdje po Zapadu. Onako, kako su joj se, poslije povlačenja bizantinske vladavine s dalmatinskoga i istarskoga primorja, morali prilagoditi i nasljednici onih drevnih grčkih kaluđera, koji su još u VIII stoljeću bili pribjegli na jadranske obale zbog oštih i krvavih

⁹ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana* (digessit Dr. F. Rački), 50 — *Zagrabiae* 1894; Barada dr. Miho, *Episcopus Chroatensis* (*Croatia sacra* II, 200 — Zagreb 1931).

borba oko štovanja ikona.¹⁰ Takvu jednovrsnost redovničkog života urgirali su i pape i crkveni sabori.

Slavenskim monasima je u neku ruku bilo lakše prometnuti se u benediktince nego, na primjer, redovnicima sv. Kolumbana, daleko poznatijima zbog istaknutoga kulturnog djelovanja na širokom prostoru od Irske preko Francuske i Švicarske sve do srednje Italije. Dok su ovi irski redovnici prelazeći na benediktinsku regulu morali preinačiti i način života u kući i ponešto red u crkvi, slavenski su monasi imali prema njoj uskladiti jedino samostansku disciplinu i to postepeno. Bit će da su se, naime, poslije prihvata pravila sv. Benedikta još nekoliko vremena držali i svojih starih običaja, kako su to činili toliki drugi redovnici, i prije i poslije njih, kada su prelazili k benediktincima.¹¹

Na području pak obreda, nasljednici učenika sv. Metoda, pristupajući među benediktince, nisu morali mnogo mijenjati, jer je već sv. Metod u Moravskoj obavljao bogoslužje uglavnom po zapadnoj liturgiji sv. Petra.¹² Ovo indirektno potvrđuje i spomenuti splitski sabor, jer on ne ustaje na obred Metodovih učenika, od kojih su neki tada još mogli biti na životu, nego na njihov jezik. Isto tako papa Inocencije IV godine 1252. ističe, da su prethodnici omišaljčkih monaha vršili staroslavensku službu božju po rimskom obredu (*secundum ritum Ecclesiae Romanae*).¹³

Još manje su novi benediktinci glagoljaši odmah morali prekrojiti odjeću ili joj premazati boju, jer benediktinska regula nije propisivala svojim sljedbenicima niti određeni kroj odijela niti stanovitu boju habita.

Kako se ovaj proces preobrazbe razvijao i kada se on dokončao? — U IX stoljeću su benediktinci po čitavom svijetu u opadanju, a u njihovim samostanima vlada lagodan život i pretjerani konservativizam.¹⁴ Ništa bolje nije bilo ni u X stoljeću, koje se smatra najtamnijom epohom u crkvenoj povijesti i koje omeđuje vrlo zamršenu

¹⁰ Prema tradiciji benediktinci su naslijedili istočne monahe: kod Sv. Krševana u Zadru (Bianchi Carlo Federico, *Zara cristiana I*, 297—298 — *Zara 1877*), na Jezeru i u Babinu Polju na Mljetu (Farlati, n. dj. VI, 67), u Pakljenom na Šipanu (Farlati, n. dj. VI, 67, 71), u Dajli kod istarskoga Novigrada (*Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, anno XXVIII*, 461; a. XXX, 191; a. L., 331), na otočiću Sv. Nikole pred Porečom (*Atti e memor. a. XXX*, 190—192) i drugdje.

¹¹ *Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti in saeculorum classes distributa* (collegerunt D. Lucas d'Achery et D. Ioannes Mabillon), saec. I, pag. XI — Venetiis 1733.

¹² Vašica Josef, *Slovanská liturgie sv. Petra* (Byzantinoslavica VIII, str. 1—54 — *Praha 1939—1946*); *Slovo I*, 69—70 — *Zagreb 1952*.

¹³ Smičiklas, *Cod. dipl.* IV, 479.

¹⁴ Berlière, *L'ordine monastico dalle origini al secolo XII*, 188 — *Bari 1928*.

i protivurječnu periodu zapadnoga monaštva. Radi toga nas nema iznenaditi činjenica, da nam je, osim puke konstatacije, da je knez Trpimir sagradio jedan samostan, od čitavoga redovničkoga života u Hrvatskoj iz IX stoljeća danas poznato tek ime jednoga ili dvaju samostanskih predstojnika.¹⁵ Istom iz druge polovine X stoljeća imamo par određenijih vijesti, i to jedino o utemeljenju zadužbine kraljice Jelene u Solinu¹⁶ i o preuređenju opatije Sv. Krševana u Zadru.¹⁷ U takvim prilikama benediktinski red nije bio kadar, da se nametne, pa ni glagoljašima.

U XI pak stoljeću prilike su sasvim drugačije. Drugu njegovu polovinu smijemo nazvati zlatnim vijekom benediktinaca u Hrvatskoj. Benediktinci se, zahvaljujući reformnom pokretu, što je započeo u opatiji Cluny, penju na vrhunac crkvenopolitičkoga značenja. Clunyske ideje tada već prožimlju mišljenje znatnog dijela klera i državnika po čitavom Zapadu, pa i kod nas.

U ovo doba možemo staviti i početak prijelaza monaha glagoljaša u benediktince. Zadarski biskup Andrija kazao je 1056. godine da su svi slobodni samostani podložni reguli sv. Benedikta,¹⁸ ali ne znamo, je li već tada koji glagoljaški samostan bio postigao privilegij slobode (*privilegium libertatis*). Takvo je kraljevsko oslobođenje stekao 1059. godine biogradski samostan sv. Ivana Evanđelista, za koji držimo, da je osnovan kao glagoljaški. Da je pak od početka bio i benediktinski, zaključujemo po tome, što mu je kraljevska sloboda dana i potvrđena pred papinim poslanikom Majnardom, koji je radi crkvene reforme i došao u Hrvatsku, a i sam je bio benediktinski opat.¹⁹ Možda je ovo prvi slučaj, gdje su monasi pozvani iz staroga slavenskoga samostana u novi, koji se ustraja kao benediktinski. — Praga hoće, da je 1075. godine nevjerojatno veliki broj crkava, samostana, cela i dobara u Dalmaciji i Hrvatskoj prešao u posjed benediktinaca kao posljedica političke pobjede pape Grgura VII.²⁰

Ako se preobražaj svih slavenskih monaha u benediktince nije dokončao prije, moralo se to dogoditi najkasnije u drugoj polovini XIII stoljeća. Sigurno je, naime, da su 1153. godine bili pozvani na Krk monasi iz poznate opatije sv. Benedikta na rijeci Padu u svrhu

¹⁵ Rački, Documenta, 3, 16; Šišić, Priručnik I, 123.

¹⁶ Thomae Archidiaconi Histor. Salon, 55.

¹⁷ Rački, Documenta, 21—22.

¹⁸ Rački, Documenta, 50.

¹⁹ Rački, Documenta, 51—53.

²⁰ Archivio storico per la Dalmazia, vol. XI, 237 (fasc. 65).

pouke i obnove glagoljskih samostana na onom kvarnerskom otoku.²¹ Dvadesetak godina poslije (1174. ili nešto prije) dolazi iz Lombardije — vjerojatno i ovoga puta iz iste opatije na Padu, koja je bila najjače žarište clunyjske reforme u Italiji — opat za glagoljaški samostan sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu.²² Desetak pak godina poslije ovoga, još jedamput pozvani (1186. god.) monasi iz istoga Sv. Benedikta dolaze na otok Krk.²³ Ako nadalje dodamo, da se u isto vrijeme (1184. god.) radikalno obnavlja slavenska opatija sv. Ivana Krstitelja u Poveljima na Braču,²⁴ tada nam je jasno, kako su kroz dva ili tri decenija izvršeni vrlo ozbiljni naponi, da se u Hrvatskoj reformiraju svi samostani, za koje znamo da su upotrebljavali staroslavenski jezik.

3. — Kako se novi benediktinci glagoljaši nisu mogli — a vjerojatno nisu ni htjeli — služiti latinskim jezikom, bila je prevedena monaška regula sv. Benedikta na stari hrvatski jezik. Nitko nije zabilježio vrijeme, kada se taj događaj zbio. Međutim, ako ispitujeemo jezik i tekst najstarijega sačuvanoga primjerka hrvatske regule, koji je nađen u opatiji sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na Pašmanu, vidjet ćemo, da je i to moralo biti vrlo rano te da je hrvatski prijevod nastao u XI ili najkasnije u XII stoljeću.²⁵

Doduše jedna je ruka u XIV stoljeću napisala čitav ovaj pašmanski kodeks, ali se u njemu na svakom koraku susreću nedosljednosti kako u osnovama istih riječi tako i u gramatičkim oblicima i glasovima. Osobito udara u oči nestalno pisanje nekih suglasnika, a još više samoglasnika. Ta se nesigurnost najčešće očituje na poluglasu, koji je, pa i u istim riječima, označen sada glagoljskim slovom *j* or, a sada zarezom nad slovnom crtom. Isto tako je isti poluglas jedan put stavljen, a drugi put izostavljen, ili na jednom mjestu pretvoren u samoglasnik *a*, a na drugom u samoglasnik *e*. — Uz etimološki pravopis, koji je redovito upotrebljen, u nekoliko slučajeva je došla do izražaja i fonetska ortografija, samo što ni ova pojava nije konsekventna.

²¹ Smičiklas, Cod. dipl. II, 74, 75—76.

²² Smičiklas, Cod. dipl. II, 135.

²³ Smičiklas, Cod. dipl. II, 204—205, 229—230.

²⁴ Ostojić Ivan, Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču, 30—56 — Split 1934.

²⁵ Kodeks se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom I a. 74. Ovaj se starohrvatski prijevod može sravniti s latinskim originalom u Starinama Jugosl. akad. VII (g. 1875), 72—129, gdje je oba teksta priopćio Armin Pavić. Starohrvatski je tekst Pavić transkribirao ćirilicom redovito točno, pa i ondje, gdje nije bilo lako odgonetati glagoljsku riječ. Potkralo mu se ipak oko dvije stotine sitnijih griješaka, koje je u ovakvu poslu bilo teško izbjeći.

Na prostoru od nešto više od dva idealna štampana arka preko četiri stotine puta je dodana u hrvatskom prijevodu bilo po jedna bilo po više riječi ili pojmova, kojih u latinskom originalu nema. S druge strane se na preko pet stotina mjesta ne nalazi po jedna ili po više riječi, što je trebalo prevesti iz latinskoga, a nije uopće nikako prevedeno. Periode, na mnogo mjesta, ili nemaju nikakva smisla ili im je značenje iskrivljeno, a red riječi više puta pobrkan. Ovakvih se slučajeva može nabrojiti preko dvije stotine i pedeset.

Ako se sjetimo, da su crkveni prijevodi s latinskoga redovito bili ropski, i to obično od riječi do riječi, onda nam sve ove nepravilnosti i nedosljednosti još uvjerljivije pokazuju, kako prijevod u sačuvanom pašmanskome rukopisu nije od prve ruke. On je morao biti prije toga nekoliko puta prepisivan te se prilikom prepisivanja izmjenjivao i kvario, ne samo gramatički i ortografski nego još više sadržajno. Sve se ovo moglo i moralo dogoditi, budući da prepisivači pri svojem poslu nisu uspoređivali tekst prijevoda s latinskim izvornikom. Historijski je naime utvrđeno, da glagoljaši redovito nisu bili vješti latinskom jeziku.²⁶ Dok su se sve te neobičnosti i netočnosti uvriježile u knjizi, koju su monasi morali vrlo dobro poznavati, trebalo je da proteče dosta vremena.

Najvjernije su ostali sačuvani prvotni prijevodi brojnih citata iz Sv. pisma (ima ih preko sto i dvadeset), što ih je sv. Benedikt unio u svoju regulu. Većina se od njih čitala u liturgijskim i koralnim priručnicima, a bili su prevedeni na staroslavenski mnogo prije regule. Zbog ustaljenih obrednih formula i radi poštovanja prema posvećenom tekstu, što su ga monasi čestim ponavljanjem na oltaru ili u koru naučili napamet, ti su se citati sporije prilagođivali živom govoru i teže su bili izvrgnuti iskrivljivanju nego li ostali sadržaj regule.

Imajući pred očima sve, što smo ovdje ukratko naveli, nije premiono zaključiti, da je prvi hrvatski prijevod regule sv. Benedikta nastao u nekom našem primorskom samostanu u XI stoljeću.²⁷ Vjerojatno se to dogodilo upravo oko 1059. godine, kada se osnivao samostan u Biogradu na moru, i kada se brzim tempom počinju dizati novi ili reorganizirati stari samostani u raznim mjestima po našem Jadranu.

Prema tome bi prijevod ove opće monaške regule na hrvatski jezik bio sigurno jedan od najstarijih, a vrlo vjerojatno i najstariji

²⁶ Smičiklas, Cod. dipl. IV, 479.

²⁷ Starine VII, 63—71.

samostalni potpuni prijevod među više stotina drugih, koji su izvršeni u raznim jezicima po čitavom svijetu.²⁸

4. — Doista je čudnovato, kako jedino monasi glagoljaši nisu prihvatili latinski jezik, kada je on zavladao potpuno i isključivo u čitavoj zapadnoj crkvi, i kada se u liturgiji jedino njime služilo sve ostalo redovništvo na katoličkom Zapadu. Međutim ništa manje ne bi bilo čudnovato, da bi se oni kod nas bili mogli održati u XI i XII stoljeću, dok je benediktinski red čvrsto držao u svojim rukama monopol monaštva, a da nisu prihvatili regulu sv. Benedikta.

N a s t a m b e

Danas se ne da ustanoviti, gdje su sve živjeli benediktinci glagoljaši. Izvan Hrvatske posjedovali su kratko vrijeme samo par samostana, a i te su bili uputili glagoljaši iz Hrvatske. Međutim ni u našoj domovini nije nam poznato baš mnogo takvih zadužbina. One pak, o kojima se sačuvao kakav pouzdaniji glas, nalazile su se odreda na području sjeverne i srednje Dalmacije. Sve su to bili muški cenobiji i svi su, osim jednoga, utruli već u srednjem vijeku. O kakvoj ženskoj glagoljaškoj zadruzi nigdje nismo susreli ni najmanje potvrde, premda je naravno pretpostaviti, da su monasi glagoljaši vodili i koludrice, ako su samostani jednih i drugih bili u istom mjestu.

Ovdje ćemo kušati navesti i vrlo ukratko opisati sva ona mjesta, gdje se zna da su živjeli, ili se misli da su živjeli benediktinci glagoljaši. O pojedinim nastambama donijet ćemo samo one podatke, što ih traži postavljeni naslov ove radnje. Našu ćemo statistiku, prema stupnju izvjesnosti, podijeliti u tri skupine: u sigurne, vjerojatne i dvojbene samostane.

1. — U primorskoj Hrvatskoj i Dalmaciji sigurno je utvrđeno svega pet benediktinskih opatija s upotrebom staroslavenskoga jezika. Osim jedne, sve su one bile podignute na otocima od Krka do Brača. To su: Sv. Lucija u Drazi Bašćanskoj na otoku Krku, Sv. Nikola u Otočcu, Sv. Nikola u Omišlju na Krku, Sv. Kuzma i Damjan u Tkonu na Pašmanu i Sv. Ivan Krstitelj u Poveljima na Braču.

a) Sv. Lucija u Drazi Bašćanskoj prvi put se javlja početkom XII stoljeća na Bašćanskoj ploči, kada je u njoj živio opat Dobrovit sa devetero braće. No ova je zadužbina postojala već za

²⁸ Kirigin O. Martin, Iz starohrvatskoga prijevoda pravila sv. Benedikta (Život s Crkvom VI, 160 — 160 — Hvar 1940).

kralja Zvonimira (1076.—1087.), jer joj je on bio darovao nekakvu ledinu.

Malo što znamo o Sv. Luciji, dokle su u njoj živjeli monasi. Papin poslanik Gentilis 1308. godine preporuča vjernicima, da bi dobrovoljnim prinosima pomogli popraviti od velike starosti istrošeni (*nimia vetustate consumptum*) benediktinski samostan Sv. Lucije u Baški (*monasterium sanctae Luciae de pertinentiis Beschae, ordinis sancti Benedicti*).²⁹

Prema onome, što smo kazali o podrijetlu monaha glagoljaša, držimo ispravnim mišljenje, da samostan Sv. Lucije ispočetka nije bio benediktinski, nego da je kasnije od benediktinaca bio apsorbiran ili reformiran.³⁰

Ovu je opatiju zahvatio komendatarni režim sredinom XV stoljeća.³¹ Ne zna se, kada je u njoj nestalo monaha, ali oni nisu mnogo nadživjeli posljednjega redovničkoga opata, koji se zadnji put spominje 1456. godine. Prema pučkoj predaji posljednji su samostanci, bojeći se Uskoka, prešli u talijanske samostane. — Godine 1817. austrijska je vlada Sv. Luciju predala krčkome biskupu, a 1838. godine zauvijek je pripojila njegovoj menzi, pa tako krčki biskup još i danas nosi naslov *abbas sanctae Luciae de Besca*.³²

Dalo bi se također braniti mišljenje, da je kod Sv. Lucije bio kneževski ili kraljevski samostan. Najprije zato, što ga je obdario kralj Zvonimir. Nadalje, jer je Sv. Lucija bila najimućniji beneficij na otoku Krku; bio je, rekli bismo, kraljevski dotiran. Napokon, još se u XVI stoljeću pričalo, kako je samostan u Drazi Bašćanskoj utemeljio neki dalmatinski kralj, koji je podigao mnogo opatija po dalmatinskim otocima.³³

Sv. Luciju je, prema predaji, uzeo u svoje ruke knez Ivan Frankopan, a otjerao iz nje crne benediktince. To je mogao učiniti jedino ako je ona bila zadužbina zemaljskoga gospodara. Kada je pak kasnije Venecija zagospodovala otokom Krkom, nastavio je mletački dužd, i on kao vladar, vršiti patronatsko pravo nad istom opatijom.

²⁹ Smičiklas, *Cod. dipl.* VIII, 240—241.

³⁰ *Archivio storico per la Dalmazia* vol. VII, 131.

³¹ Theiner Augustinus, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia* I, 430 — Romae 1863.

³² Štefanić Vjekoslav, *Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku* (*Croatia sacra* XI—XII, 2, 36, 67 — Zagreb 1936); *Status personalis et localis diocesis Veglensis*, 24 — Veglae 1902.

³³ *Visitatio insulae Veglae a Petro Bembo episcopo Veglensi a. 1565.* (rukopis u arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. II c. 43, str. 77—96).

Evo, sve bi ovo bili nekakvi razlozi, da je Sv. Lucija na Krku mogla biti zadužbina nekoga hrvatskoga vladara.

Sijelo opatije Sv. Lucije nalazilo se pokraj Jurandvora u Baščanskoj Drazi, nad ruševinama rimske građevine. Još služi kultu jednobrodna romanička crkva, u kojoj se sačuvalo nekoliko glagoljskih natpisa. Na stare monahe podsjećaju toponimi Opatija i Fratrija. Arhiv opatije su, navodno, spalili Uskoci.³⁴

b) Sv. Nikola u Otočcu, prema podatku s Baščanske ploče, bio je združen sa Sv. Lucijom. Radi toga je naravno pretpostaviti, da su redovnici jednoga od ovih dvaju mjesta napučili drugi. Klaić je nagađao, da je Sv. Nikola u Otočcu stariji, i da su monasi u Dragu Baščansku došli iz Otočca.³⁵ Drugima se, međutim, čini vjerojatnijim, da su benediktinci, koji su k nama stizali sa zapada, radije išli od mora preko Velebita nego li od zagorja na more. Na pitanje pak, odakle su došli monasi u Sv. Luciju, ako nisu iz Ličkoga Otočca, odgovara Štefanić: s otočića (ili otočca) Suska kod Osora, a u Osor i na Susak iz Ankone. U tom ga mišljenju utvrđuje stara oltarska pala u Sv. Luciji, na kojoj je uz tri apostola prikazan i sv. Gaudencije, osnivač samostana na Susku. Osim toga je Štefaniću teško pretpostaviti, da bi ekspanzija montekasinskih redovnika u ono doba sezala preko Velebita.³⁶

S ovim se nagađanjem ne slaže činjenica, da su u Osoru živjeli kamaldoljani, a ova se vrsta redovnika kod Sv. Lucije nikada ne spominje. Osim toga držimo, da su monasi u Drazi Baščanskoj podrijetlom iz Ličkoga Otočca i zato, što je u doba hrvatske narodne dinastije bilo lakše na Krk doći iz Ličkoga Otočca nego li sa Suska. Lički je, naime, Otočac bio bliže Drazi Baščanskoj te u istoj biskupiji i pod istim knezom kao i otok Krk, dok je Susak bio dalje te je i crkveno i politički pripadao drugim područnim oblastima. Nadalje smo za Lički Otočac najviše zbog toga, jer je ovdje govor o monasima glagoljašima, a glagoljica je došla na Krk sa sjevera ili istoka, nikako s morske strane i nikako preko kamaldoljana. Na koncu dodajmo, da samostani Sv. Nikole u Otočcu i Sv. Lucije u Drazi Baščanskoj, dok su bili zajedno, vrlo vjerojatno još nisu bili prešli na regulu sv. Benedikta. Sv. Gaudencije došao je na oltar Sv. Lucije poslije toga prijelaza kao dalmatinski i benediktinski svetac.

³⁴ Štefanić u n. dj., 2.

³⁵ Klaić Vjekoslav, Krčki knezovi Frankapani I, 80 — Zagreb 1901.

³⁶ Štefanić u n. dj., 8—9; Hrvatska enciklopedija II, 274—276 — Zagreb 1941.

Opatija je u Ličkom Otočcu mogla biti dokinuta 1241. godine, kada su templari dobili župu Gacku,³⁷ ali papa Kalist III još 1456. godine zove komendatarni beneficij Sv. Nikole u Otočcu *monasterium ordinis sancti Benedicti*.³⁸ Godine 1461. je knez Sigismund Frankopan, uz pristanak pape Pija II, odredio, da katedrala novoosnovane otočke biskupije bude nekadašnja opatijska crkva sv. Nikole, nad kojom su Frankopani vršili patronatsko pravo.³⁹ Sa svim tim se danas ne da odrediti točan položaj, gdje je stajala ova opatija, niti kakvu vezu s opatijom imaju ruševine u Otočcu na mjestu zvanom Kloštar.⁴⁰

c) Sv. Nikola kod Omišlja spominje se prvi put 1252. godine. Tada su opat i zbor samostana *Sancti Nicolai de Castro Muscla, ordinis sancti Benedicti*, dobili od pape Inocencija IV potvrdu staroga običaja, da mogu u službi božjoj po rimskom obredu upotrebljavati staroslavenski jezik. U molbi, kojom su tu potvrdu tražili, bili su naveli da su oni Slaveni, da se služe slavenskim pismom i da ne mogu naučiti latinski.⁴¹

Sjedište opatije Sv. Nikole, prema tradiciji, prvotno se nalazilo jugozapadno od današnjega mjesta Omišlja, u uvali Sepen. Ondje, na morskoj obali, strše još neispitane ruševine velike zgrade, po svojoj prilici, iz starokršćanskoga vremena. — Ima biti, da je taj prvi samostan pri moru bio razoren ili popaljen, pa su se odanle monasi sklonili na sigurnije mjesto, malo dalje i više od mora blizu omišaljskoga kaštela. Ondje je pokopan i posljednji regularni opat Stipan Zadranin, koji je opatovao od 1464. do 1505. godine. Budući da je na njegovoj nadgrobnoj ploči urezan glagoljski natpis, smijemo zaključiti, da su se omišaljski monasi služili glagoljicom, dokle god ih je bilo.

Poslije Stipanove smrti opatija je davana u komendu, dok nije mletačka vlada koncem XVIII stoljeća dokinula i samo ime opatije, njezine prostrane posjede prodala na javnoj dražbi, a utržak upotrebila za krčku ubožnicu.⁴²

d) Sv. Kuzma i Damjan na Pašmanu. Treće desetine XII stoljeća (1125.—1126. god.) Mlečani su spravili sa zemljom Bio-

³⁷ Klaić Vjekoslav, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva N. S. VI, 9 — Zagreb 1902); Isti, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati I, 116 — Zagreb 1880.

³⁸ Theiner, n. dj. I, 418—419; Črnčić dr Ivan, Još o glagoljskom napisu sv. Lucije u Drazu Baščanskoj (Starine XX, 42 — Zagreb 1888).

³⁹ Farlati, n. dj. IV, 164; Klaić, Krčki knezovi I, 247.

⁴⁰ Lopašić Radoslav, Spomenici Tržačkih Frankopana (Starine XXV, 281).

⁴¹ Theiner, n. dj. I, 79—80; Klaić, Krčki knezovi I, 314; Smičiklas, Cod. dipl. IV, 479; Jelić dr. Lucas, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII. ad XIX. saeculum (XIII. saec., pag. 9) — Veglae 1906.

⁴² Štefanić u n. dj., 28—30, 46, 47, 49, 51.

grad na moru. U toj općoj nesreći stradao je i kraljevski samostan Sv. Ivana Evanđelista, pa su monasi prenijeli sjedište porušene opatije na otok Pašman, sučelice razorenome gradu, a dva kilometra zapadno od sela Tkon, na vrh brežuljka Čokovca, do svoje crkvice posvećene Sv. Kuzmi i Damjanu.⁴³

Godine 1174., ili malo prije, odrekao se uprave domaći opat Nicefor, a na njegovo mjesto je došao neki Oton iz Lombardije.⁴⁴ Vjerojatno je ovaj stranac bio pozvan na Pašman radi reforme. Sto godina poslije toga je papa Klement IV naredio cistercitima iz Topuskoga, da pašmanski samostan utvrde u reguli sv. Benedikta i podvrgnu svojoj opatiji. Sa svim tim je tkonski samostan i dalje ostao opatija crnih benediktinaca, a ne podružnica bijelih cistercita.⁴⁵

Radi duge upotrebe glagoljice nazivali su samostan Sv. Kuzme i Damjana ilirskom ili glagoljaškom opatijom, a njegove članove ilirskim monasima ili monasima ilirskoga obreda.⁴⁶ Upravo zato, što se u koru nije služio latinskim jezikom i što se držao posebnih običaja, nije on pristupio ni jednoj kongregaciji, kada su u novom vijeku kongregacije postale savremenim formama reorganiziranoga benediktinskoga reda. — U Zadru je imao svoj hospicij.

Papa Klement VI je 1346. godine dozvolio moravskom markgrofu Karlu, kasnijem kralju Karlu IV, da može otvoriti jednu glagoljašku opatiju i u nj pozvati nekoliko hrvatskih benediktinaca iz samostana, što su nedavno stradali u ratu.⁴⁷ Drži se, da je u novoosnovani samostan u Prag bilo pošlo nekoliko pašmanskih monaha, da budu učitelji glagoljice i obnovitelji slavenske liturgije u Češkoj,

⁴³ Lucio Giovanni, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, 32 — Venetia 1674; Rački Fr., *Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih* (Rad Jugosl. akad. XXVI (g. 1874), 159; *Bullettino di archeologia e storia dalmata* III. (a. 1880), 106; Smičiklas, *Cod. dipl. II*, 283.

⁴⁴ Smičiklas, *Cod. dipl. II*, 135.

⁴⁵ Theiner Augustinus, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I, 293 — Romae 1859; *Janaushek Leopoldus, Originum Cisterciensium* tom. I, pag. XIV, LXIII — Vindobonae 1877.

⁴⁶ Jelić, *Fontes XIII saec.*, p. 11; *XIV saec.*, p. 9, 13; *XVII saec.*, p. 18; *XVIII saec.*, p. 22, 27; *Isti, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju* (Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. III, 87 — Zagreb 1898/1899 — U rukopisu *Del Clero Illirico* od godine 1741., iz ostavštine zadarskoga nadbiskupa Maupasa, stoji i ovo: »Nella diocesi di Zara la Chiesa Abbaziale di SS. Cosma e Damiano ha un monastero con alquanti Monaci Benedettini di lingua Illirica, avanzo dell'antichità e monumento dell' antico zelo della Religione benedettina, la quale servivasi della lingua Illirica«. (*Bullett. di archeol. e stor. dalmata* XL—XLII (a. 1919—1922), 117, 118; *Cronia Arturo, L'enigma del glagolismo in Dalmazia* (*Rivista dalmatica* a. VII fasc. II, 56 — Zara 1923). Ovaj se rukopis zajedno s drugim rukopisima bivše zadarske biblioteke Paravia sada nalazi u Italiji.

⁴⁷ Jelić, *Fontes XIV. saec.*, p. 4, *Stošić u Croatia saera* 1934., 3.

jer je upravo njihova kuća malo mjeseci prije toga bila razorena od Mlečana u ratu s Ljudevitom I Anžvincem.⁴⁸

U XIV stoljeću je komendatarni režim djelomično, a od druge trećine XV stoljeća čvrsto zahvatio opatiju Sv. Kuzme i Damjana. Od svih komendatarnih opata najviše se istakao zadarski nadbiskup Mate Karaman (1741.—1768.), jer je mnogo brige uložio oko povjerenih zadužbine i jer je priredio novo izdanje staroslavenskoga misala.⁴⁹ Rijedak slučaj kontinuiteta redovničkog života zajedno s komendom protegao se u ovoj opatiji blizu četiri stotine godina, sve do početka XIX stoljeća, dok je nije dokinula francuska uprava 1808. godine. Posljednji benediktinac s našega primorja, koji je pripadao ovoj kući, zvao se Fetar Pletikosić i umro je 1849. ili 1850. godine.⁵⁰ Samostanski arhiv se nalazi u Državnom arhivu u Zadru.

e) Sv. Ivan Krstitelj u Povoljima na Braču je u XII i XIII stoljeću upotrebljavao narodni jezik u crkvi, a ćirilsko pismo u građanskom saobraćaju. U početku ćirilicom pisanoga kartulara — a taj je početak prijepis starijega dokumenta iz 1184. godine — naglašava povaljski opat Ratko, da je zapušteni samostan Sv. Ivana nekada bio velik.⁵¹

Samostanci su u obnovljenoj Ratkovoj opatiji, koja se dizala do starokršćanske crkve, živjeli nekako do sredine XIV stoljeća. Od tada pa sve do početka XIX stoljeća i ovom su zadužbinom ordinis sancti Benedicti upravljali komendatarni opati.⁵² Još postoji opatijska crkva i do nje visoki zidovi samostanskih ruševina.

2. — Uz pet nabrojanih sigurnih mjesta možemo navesti još pet, gdje su vrlo vjerojatno živjeli benediktinci glagoljaši. To su: Sv. Marija na Žirju, Sv. Ivan Evanđelist u Biogradu na moru, Sv. Marija na Košljunu, Sv. Lovre blizu grada Krka i Sv. Juraj Koprivski na rijeci Zrmanji.

a) Sv. Marija na Žirju i b) Sv. Ivan Evanđelist u Biogradu na moru. Prema interpoliranoj karti, koja nosi 1059. godinu, kralj Krešimir je sa otoka Žirja pozvao monaha Andriju i

⁴⁸ Jelić, *Fontes*. 1. c. u 2. opasci; Ljubić Šime, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike II* (g. 1870.), 439; III (g. 1872.), 347.

⁴⁹ Farlati, n. dj. V, 168, *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 127— Zagreb 1925.

⁵⁰ Bianchi, *Zara crist.* I, 314; II, 134—135; *Archivio storico per la Dalmazia* vol. XIX, 282; XX, 368; Klarić Mate u *Životu s Crkvom* 1939, 98; Pechuška dr. Fr., *Benediktinske opatstvi rogovske v Dalmaciji* (Časopis katoliceke duhovenstva, 194—195 — Praha 1940).

⁵¹ Rački dr. Fr., *Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina* (Starine XIII (g. 1881.), 197—210).

⁵² Ostojić Ivan, *Benediktinska opatija u Povoljima na otoku Braču* — Split 1934.

postavio ga prvim opatom samostana Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu na moru, što su ga po njegovoj naredbi i uz njegovu pomoć sagradili monasi vlastitim trudom. S Andrijom je Krešimir dozvao i druge monahe, koji su bili na Žirju, pa je tom prigodom potvrdio novom biogradskom samostanu čitavi otok Žirje s monaškom celom na njemu.⁵³

Kao što su sredinom XI stoljeća monasi sa Žirja prešli u Biograd, tako su početkom druge četvrti XII stoljeća iz Biograda prešli na Pašman. Već smo vidjeli, da je samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu bio sigurno glagoljaški. Kako se pak nigdje u našoj benediktinskoj povijesti nismo namjerali, da su se latinski monasi prometnuli u glagoljaše, to zaključujemo, da je i pašmanski samostan glagoljicu donio sa sobom iz Biograda, dotično sa Žirja. Tim više, što su i Biograd i Žirje dugo poslije odlaska monaha uzdržali glagoljicu u crkvi.⁵⁴

c) Sv. Marija na Košljunu, u jugozapadnom dijelu otoka Krka kod mjesta Punta, na otočiću usred zaštićena zaljeva. Tu su danas ostaci samostana, što su ga pristankom pape Nikole V knezovi Frankopani predali franjevcima 1447. godine. Prije toga je, naime, ondje bila opatija benediktinaca, koji su napustili Košljun oko 1438. godine.⁵⁵

U Trentu i Innsbrucku se čuvaju dijelovi takozvanog Kločeva glagoljaša (iz XI stoljeća), koji je, po mišljenju nekih, u vezi s Košljunom.⁵⁶ Radi glagoljaške predaje, i jer je otok Krk brojio još drugih glagoljaških samostana, držimo vjerojatnim, da se i košljunski barem neko vrijeme služio glagoljicom.

d) Sv. Lovre kod grada Krka je sigurno bio samostan, u kojemu su živjeli benediktinci do potkraj XV stoljeća.⁵⁷ Dizao se sa zapadne strane grada.

U Krku se nalazi ploča ispisana vrlo starim tipom glagoljskih slova, po svoj prilici iz XI stoljeća. Sadržaj okrnutoga natpisa nije

⁵³ Lucius Joannes, De regno Dalmatiae et Croatiae, 95—96 — Vindobonae 1758; Farlati, n. dj. IV, 2—3; Rački, Documenta, 51—53; Sišić, Priručnik I, 230—231.

⁵⁴ Jelić, Fontes XVII saec., p. 4, 73; XVIII saec., 55; XIX saec., 44, 117.

⁵⁵ Farlati, n. dj. V, 304—305, 306—307; Fabianich Donato, Storia dei frati minori in Dalmazia e Bossina II, 147—148 — Zara 1864; Ljubić Šime, Listine IX (g. 1890.), 110; Status personalis et localis dioecesis Veglensis, 46 — Veglae 1902; Štefanić u Croatia sacra XI i XII, 25—27; Brusić Vladislav, Benediktinska opatija na Košljunu (Bogoslovska Smotra XX, 255—256 — Zagreb 1932).

⁵⁶ Fabianich Donato, Memorie storico-letterarie di alcuni conventi della Dalmazia, 66—67; Brusić u n. dj. 257.

⁵⁷ Farlati, n. dj. V, 246; Theiner, Monum. Slavov. Merid. I, 422; Štefanić u Croatia sacra XI i XII, 21, 24, 37, 41.

jasan, ali se ipak razabira, da je neki opat nešto sagradio.⁵⁸ U samom gradu Krku bio je još samostan Sv. Mihovila, ali je natpis o gradnji njegove crkve bio sastavljen na latinskom jeziku. Prema tome je ona krnja glagoljska ploča mogla pripadati samostanu Sv. Lovre, jer drugih samostana u blizini onda nije bilo. Tim više, što se Sv. Lovre dizao izvan gradskih zidina, unutar kojih se liturgija redovito vršila na latinskom jeziku.

Samo na ovaj način dade se protumačiti, zašto je maleni grad Krk imao dvije muške benediktinske opatije, dok toga ne nalazimo ni kod jednoga našega grada. Jedna je (Sv. Mihovila), naime, od početka bila benediktinska, a druga (Sv. Lovre) je, osnovana kao slavenska, kasnije prihvatila benediktinsko pravilo.

Postoji tradicija, da je Sv. Lovre bio nekada krčka katedrala,⁵⁹ a Riceputi je odnekle doznao, da je Potepa (on ga zove Proapa) — desna ruka glagoljaškoga biskupa Sedeha (Zdede ili Cedede), koji je u XI stoljeću (vjerojatno za pontifikata Aleksandra II, 1061—1073) bio zasjeo na mjesto latinskoga biskupa u Krku⁶⁰ — opatovao u krčkoj biskupiji.⁶¹ Nije li valjda Potepa bio opat Sv. Lovre i nije li on Sv. Lovru, kao gradu Krku najbližu glagoljašku crkvu, ustupio Sedehu za katedralu?

e) Sv. Juraj Koprivski je od XIII stoljeća utvrđen kao benediktinski samostan u Obrovcu na rijeci Zrmanji.⁶² Prema zadarskim povjesničarima osnovao ga je ban Stjepan 1052. godine, i kao banova zadužbina bio je patronat krbavskih knezova.⁶³

Praga drži, da koprivski samostan nije odmah u početku bio utemeljen kao benediktinski, nego da su ga benediktinci kasnije reformirali.⁶⁴ Već smo vidjeli, da je cistercitima iz Topuskoga bila naredila rimska kurija u XIII stoljeću, neka obnove glagoljsku opatiju Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu. Ovi isti cisterciti dovode se u vezu i sa koprivskom opatijom, dapače se u Koprivi spominje (1230. god.) i cistercitski opat.⁶⁵ Ako je ovaj navod autentičan, onda su i Koprivu reformirali topuski cisterciti. Možda upravo zato, što je i ova opatija poput one na Pašmanu bila glagoljaška.

⁵⁸ Štefanić u n. dj, 21—23.

⁵⁹ Status Veglensis a. 1902., 18.

⁶⁰ Thomae Archidiaconi Historia Salonitana, 50—52.

⁶¹ Riceputi Filippo, Memorie delle cose dalmatiche, 32 — Zara 1864.

⁶² Smičiklas, Cod. dipl. III., 441; Praga Giuseppe, Atti e diplomati di Nona, 30 — Roma 1936.

⁶³ Bianchi, Zara crist. II, 300; Isti, Fasti di Zara, 16 — Zara 1888.

⁶⁴ Archivio storico per la Dalmazia, vol. VII, 131.

⁶⁵ Kukuljević Sakcinski Ivan, Opatija b. d. Marije u Topuskom (Književnik I, 82 — Zagreb 1864).

K tome je 1402. godine mladi svećenik Vuk dao napisati i iluminirati glagoljski misal po s'vitu i nauci svojega strica Vitka, koprivskoga opata. Ovaj je misal sada u Državnoj biblioteci u Berlinu.⁶⁶ Na koncu dodajmo, da je Obrovac, gdje se nalazila koprivska opatija, sve do danas glagoljaška župa.⁶⁷

3. — Osim ono deset, što sigurnih što vjerojatnih samostana (ako Žirje–Biograd–Tkon brojimo kao tri samostana), ima još nekoliko mjesta, za koja je netko nagađao ili tvrdio, da su i u njima živjeli benediktinci glagoljaši, ali se ta nagađanja ili te tvrdnje ni jednim dokumentom ne dadu dokazati. Među takva dvojbenamjesta mogli bismo ubrojiti samostane na području Senja, u Vrani, Vinodolu i Boki Kotorskoj.

a) Bohuslaw Bilejowský je u svojoj crkvenoj kronici zabilježio tradiciju, da je češki kralj Karlo IV iz Senja dobio prve benediktince za glagoljaški samostan u Pragu (kasnije prozvan Emaus).⁶⁸ Klaić dapače nagađa, da je Karla na gradnju samostana potakao njegov boravak u Senju 1337. godine.⁶⁹ U blizini Senja su bile tri monaške opatije (Sv. Juraj, Sv. Križ i Sv. Dujam), ali se onaj podatak Bilejowskoga obično pridaje Sv. Jurju.

Napomenimo još, da je Matija Sović mjestu Sv. Jurja kod Senja pripisivao jedan glagoljaški kodeks, što je nastao prije 1462. godine, a sadrži razna čitanja iz Sv. Pisma, djela svetaca, moralne govore i mnogo drugih stvari.⁷⁰ Sjetimo se osim toga, da je u čitavoj senjskoj biskupiji kroz vjekove vladao isključivo slavenski jezik u liturgiji, pa bi bilo naravno, da su i benediktinski samostani na tom teritoriju bili glagoljaški.

b) Kralj Zvonimir darovao je, uoči svoje krunidbe 1076. godine, papi Grguru VII samostan cui Vrana est vocabulum za hospicij papinim legatima u Hrvatskoj.⁷¹ Fraga misli, da vranski samostan u početku nije bio benediktinski, nego da je kasnije prihvatio pravilo sv. Benedikta.⁷² Narod pak priča, da su redovnici u Vrani bili glagoljaši, da ih je kuga pomorila sve osim najmlađega,

⁶⁶ Jelić, *Fontes XV saec.*, p. 3; Marija Pantelić, *Hrvatskoglagojski misal iz godine 1402 (Slovo VI—VIII, 380—381)*.

⁶⁷ Jelić, *Fontes XV saec.*, p. 7, 10; *XVI saec.*, p. 51; *XVII saec.*, p. 54, 73.

⁶⁸ Syrku P., *Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen (Archiv für slav. Philologie XXI, 171; Matić dr Tomo u Bullettino di archeologia e storia dalmata a. 1900 (prilog k br. 3—4. str. 2)*.

⁶⁹ Klaić *Vjekoslav, Povjest Hrvata III, 30 — Zagreb 1901.*

⁷⁰ Matije Sovića predgovor »Slavenskoj gramatici« (*Starine XXXV, 403*).

⁷¹ Rački, *Documenta, 104—105; Lucius, De regno Dalm. et Croat. lib. II c. X.*

⁷² *Archivio storico per la Dalmazia, vol. VII, 131.*

koji je pobjegao u glagoljašku opatiju Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu.⁷³

c) U Vinodolskom zakonu (1288. god.) tri puta se spominju opatije i molstiri.⁷⁴ Sigurno su te crkvene ustanove bile glagoljaške, ali, jesu li one bile upravo monaške opatije i koliko ih je bilo, ne znamo.

d) Pisci bokokotorske povijesti misle, da je upotreba staroslavenskoga jezika kod službe božje u Boki bila vrlo stara, te je dovode u vezu s benediktincima.⁷⁵ Posebno tvrde, da je glagoljicu upotrebljavala poznata benediktinska opatija Sv. Jurja pred Perastom.⁷⁶

4. — Dosada smo tražili benediktince glagoljaše po Dalmaciji, ali bi valjalo vidjeti, kako su oni bili zastupani i u ostalim našim zemljama.

a) U Panonskoj Hrvatskoj nije ustanovljeno da su postojali. Ivan Tkalčić je, doduše, branio hipotezu, da je kralj Ladislav za prvoga zagrebačkoga biskupa uzeo Čeha Duha, glagoljaša iz sazavskogoga samostana, i da je zagrebačka biskupija bila utemeljena na podlozi slavenskoga bogoslužja.⁷⁷ Međutim Ritig ispravno opaža, da se Tkalčićeva hipoteza nikako ne može usvojiti, jer je ugarska hijerarhija bila latinska i rimska.⁷⁸

Papa Klement VI je 1344. godine bio naredio, neka se na istočnoj granici Panonske Hrvatske preko latinskih benediktinaca reformira samostan Sv. Dimitrija kod Save. Na čelu je ovoga samostana stajao Grk, potvrđen od grčkoga patrijarha, i u njemu su od početka bila određena posebna mjesta za Grke, posebna za Ugre i posebna za Slavene.⁷⁹ Ne znamo, je li se ona papina naredba provela u djelo, a ako jest, ne znamo, kojim se jezikom u reformiranom samostanu vršilo bogoslužje, latinskim, grčkim ili slavenskim.

Bedeković i, poslije njega, Lopašić govore o tome, da je celjski knez Fridrik štovao slavensko bogoslužje te je 1448. godine utemeljio u Štrigovu (Međumurje) opatiju hrvatskih benediktinaca. Opatija je, navodno, opstojala sve do 1570. godine, kada ju je ukinuo

⁷³ Bullett. di archeol. e stor. dalm. IV (a. 1881.), 157—158.

⁷⁴ Rački dr. Fr., Hrvatski pisani zakoni (Monum. histor.-iurid IV, 6, 9, 14 — Zagreb 1890).

⁷⁵ Butorac Pavao, Opatija sv. Jurja kod Perasta (Bogoslovska Smotra XVI (g. 1928), 169; Dabinović Antun, Kotor u drugom skadarskom ratu (Rad Jugosl. akad. CCLVII, 230—231).

⁷⁶ Milošević A., Dobrota i njene znamenitosti (Kotor i Boka Kotorska, 38 — Zagreb 1934).

⁷⁷ Tkalčić Ivan Krst., Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj, 71 — Zagreb 1904.

⁷⁸ Ritig, Povijest i pravo slovenštine, 164.

⁷⁹ Theiner, Vetera monum. Hungar. I, 9—11.

knez Juraj Zrinjski, jer je bio luteranac.⁸⁰ Krčeliću se, naprotiv, ne da vjerovati, da je postojala ova opatija, kojoj daju ime Sv. Jeronima, jer joj nigdje nema traga ni spomena.⁸¹ Možda je vijest o monasima glagoljašima u Štrigovu nastala radi toga, što su ondje imali svoju kuću pavlini, koji su se na mnogo mjesta služili glagoljicom. Osim toga je davno (preko dva stoljeća) prije 1448. godine bilo prošlo vrijeme podizanja novih benediktinskih opatija.

b) Neki hoće, da je i u Istri bilo benediktinskih samostana, u kojima se glagoljalo. U tu svrhu poimence se spominju ova mjesta: Opatija, Doljan, Šumber(g) i Beram.

Samostan Sv. Jakova u Opatiji kod Rijeke posjedovao je staroslavenski misal⁸² i nalazio se na području, gdje se u vrijeme benediktinskoga djelovanja upotrebljavalo glagoljsko pismo ne samo u crkvi nego i u privatno-pravnim poslovima. Glagoljica se osim toga na teritoriju kastavskoga dekanata, u kojem je bila Opatija, održala sve do XIX stoljeća.⁸³

Kirac tvrdi, da je neki rukom pisani glagoljski časoslov, od kojega se sačuvalo nekoliko iluminiranih fragmenata, pripadao samostanu Sv. Mihovila Pod Zemljom, pa odatle zaključuje, da su benediktinci u Istri gajili glagoljicu.⁸⁴ Osim toga se u Doljanu kod Višnjana, gdje je bio onaj benediktinski samostan, našlo više glagoljskih natpisa nastalih od XV do XIX stoljeća, a i liturgija se u župnoj crkvi ondje vršila na staroslavenskom jeziku sve do XIX stoljeća.⁸⁵

Isti je Kirac mišljenja, da je i u Šumber(g)u — na četveromeđi sredovječnih općina Kožljak, Kršan, Labin i Šumber(g) — bila benediktinska opatija Sv. Petra, koja je također u bogoslužju upotrebljavala glagoljske knjige.⁸⁶

Napokon neki i kod Sv. Marije u Bermu vide benediktince,⁸⁷ premda se u izvorima nigdje ne spominje samostan, a od 1248. go-

⁸⁰ Bedeković, *Natale solum sancti Hieronymi*, 306—307; Lopašić, *Rad., Oko Kupe i Korane*, 297 — Zagreb 1895; Lozovina dr. Vinko, *Dalmacija u hrv. književnosti*, 19 — Zagreb 1936.

⁸¹ Kercselich Balthasar Adamus, *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminare*, 425 — Zagrebiae (bez godine).

⁸² Torcoletti Luigi Maria, *L'Abbazia di S. Giacomo al Palo* (Studi, saggi, appunti, vol. I, 49 — Fiume 1944)

⁸³ Jelić, *Fontes XIX saec.*, p. 127.

⁸⁴ Kirac Luka, *Crte iz istarske povijesti*, 244—245 — Zagreb 1946.

⁸⁵ Jelić, *Fontes XV saec.*, p. 46; *XVIII saec.*, p. 97, *XIX saec.*, p. 136.

⁸⁶ Kirac, n. dj. g. 160; Šurmin dr. Đuro, *Hrvatski spomenici I* (Monum. histor.-iurid. VI, 27 — Zagreb 1898).

⁸⁷ *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, a. XLV, 270; Kandler dr. Pietro, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, 191 — Trieste 1855.

dine izrijekom samo crkva i njezine kapele.⁸⁸ Na zidovima te crkve, koju je freskama ukrasio hrvatski majstor Vice Kastavac 1478. godine, ima glagoljskih potpisa i glagoljskih grafita. Osim toga su se sačuvali iluminirani glagoljski misal iz XIV st. i dva glagoljska brevijara iz XV stoljeća kao i drugi glagoljski rukopisi, što su nastali ili su se upotrebljavali u Bermu.⁸⁹

Iznijeli smo sve poznate argumente za postojanje benediktinsko-glagoljaških mjesta u Istri, ali cijenimo, da oni nisu kadri dovoljno utvrditi ni jedno od njih.

c) Dok je u Panonskoj Hrvatskoj i Istri, gdje je bilo na desetke benediktinskih samostana, teško i u jednome od njih utvrditi glagoljaše, u čitavoj Bosni nije moguće dokazati, da je uopće postojala i jedna benediktinska zadruga. Neki povjesničari, doduše, stavljaju izvan svake sumnje, da su benediktinci djelovali u Bosni prije pojave dominikanaca i franjevaca, dapače im pripisuju i par određenih položaja (Konobe-Rmanj, Voljice, ali se upravo ništa konkretno ne može reći o upotrebi glagoljice u onim navodnim samostanima.⁹⁰

Rački je držao, da su načelnici bosanskih k r š ć a n a, koji su se u doba bana Kulina (1203. god.) obratili sa bogumilske na katoličku vjeru, mogli pripadati ili redu sv. Bazilija ili redu sv. Benedikta.⁹¹ Leonu Petroviću je pak sigurno, da su oni bili članovi reda sv. Benedikta i nasljednici onih benediktinaca, koji su u XI stoljeću za progona glagoljaša pobjegli iz Dalmacije u Bosnu. U Bosni se, nastavlja Petrović, nisu provele monaške reforme, što su bile provedene izvan Bosne — i kod nas i u svijetu —, pa su zato proglašeni hereticima.⁹²

O tim domišljanjima ne nalazimo u izvorima ništa zabilježeno, ali bismo ipak primijetili: ako su oni stari monasi glagoljaši doista pribjegli u Bosnu iz Dalmacije, onda su oni to učinili prije nego li su prihvatili (ili zato da ne prihvate) regulu sv. Benedikta.

⁸⁸ Ughelli—Coleti, Italia sacra, tom. V, coll. 404—406; Kandler dr. Pietro, Codice diplomatico istriano, a. 1261 — Trieste; Sella Pietro e Vale Giuseppe, Rationes decimarum Italiae, nei secoli XIII e XIV (Venetiae—Histria—Dalmatia), XXIII — Città del Vaticano 1941.

⁸⁹ Jelić, Fontes XIV. saec., 14—15; XV saec., p. 5, 35; Hrvatska enciklopedija II, 408—410; Karaman dr. Ljubo, Afreski hrv. majstora u Sv. Mariji kod Berma u Istri (Alma mater Crotica VII, 1—4, str. 57—61); Kirac, n. dj. 234; Karaman u Historijskom zborniku II, 125—126.

⁹⁰ Jelenić, Spomenica kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke, 52 — Mostar 1927; Croatia sacra g. 1934., 205; Draganović—Butorac, Povijest crkve u Hrvatskoj, 125 — Zagreb 1944.

⁹¹ Rački Fr., Bogomili i Patareni (Rad Jugosl. akad. VII, 140—142).

⁹² Petrović Leo u Kalendaru Napredak 1942; Isti, Kršćani bosanske crkve (Dobri Pastir III, 45, 72, 149, 171, 181—189 — Sarajevo 1953).

5. — Dokaže li se s vremenom ne samo, da su na svima mjestima, što smo ih u ovoj radnji bilo kako naveli, živjeli slavenski monasi, nego, ako se osim toga utvrdi, da je uz ova bilo još više takvih mjesta, opet ne će biti točne tvrdnje: da su svi benediktinski samostani po dalmatinskim gradovima u doba hrvatskih kraljeva njegovali staroslavensko bogoslužje ili, dapače, upotrebljavali samo slavensko bogoslužje,⁹³ niti da je čitav benediktinski red na našem teritoriju u XIII stoljeću bio glagoljaški,⁹⁴ ili da su benediktinci u našim stranama svi s reda gajili glagoljicu i njome se služili pri službi božjoj.⁹⁵

Da nisu svi benediktinski samostani po dalmatinskim gradovima u vrijeme hrvatskih kraljeva njegovali staroslavensko bogoslužje, nepobitno svjedoče toliki latinski liturgijski priručnici, što su ih mnogi od gradskih samostana bilo sami napisali bilo baštinili ili nabavili. Za dalmatinske gradove, koji su osnovani prije dolaska Hrvata, rekli bismo protivno: nije utvrđeno, da je ijedna gradska opatija upotrebljavala samo slavensko bogoslužje, iako se u nekima od njih ponekada i glagoljalo.

Sredinom XIV stoljeća je moravski markgrof, a kasniji češki kralj Karlo IV, izvijestio papu Klementa VI, da su na našem primorju ratovi uništili mnogo benediktinskih i drugih samostana (*multa monasteria et loca monachorum nigrorum sancti Benedicti et aliorum ordinum*),⁹⁶ u kojima su se po starom običaju, odobrenom od Apostolske Stolice, čitale i pjevale mise i kanonski časovi slavenskim jezikom. Međutim iz ovoga izvješća nije slobodno zaključiti, da su svi porušeni samostani pripadali benediktinskom redu, a još manje, da su svi ostali benediktinski samostani, koje je rat poštedito, bili glagoljaški.

Na našem teritoriju je benediktinski red do XIII stoljeća,⁹⁷ koliko se danas dade nabrojiti, podigao preko sto i trideset muških zadruga (opatija, priorata, cela i hospicija), ali je ovaj broj puno daleko od broja onih samostana među njima, u kojima smo mogli naći i najmanje određeno svjedočanstvo za glagoljicu.

⁹³ Tkalčić, n. dj., 57; Prodan Ivo, Uspomene X, Borba za glagolicu I, 177 — Zadar 1900.

⁹⁴ Ritig, Glagoljica u našim krajevima, 49.

⁹⁵ Stošić Krsto, Benediktinke u Šibeniku (Croatia sacra VII, 1 — Zagreb 1934).

⁹⁶ Jelić, Fontes XIV saec., p. 4.

⁹⁷ Posljednja benediktinska muška opatija u Hrvatskoj osnovana je 1222. godine kod Sv. Jakova blizu Dubrovnika (Smičiklas, Cod. dipl. III, 216—217, 399—402).

Premda ne posjedujemo dovoljno sigurnih dokaza iz onih vrlo dalekih i slabo istraženih vremena, ipak smijemo bez straha pretpostaviti, da je od XI do XIV stoljeća bilo dosta benediktinaca glagoljaša u Hrvatskoj. Pogotovo, gdje su benediktinski samostani odat svud bili okruženi slavenskim crkvama. Sa svim tim nipošto nam nije dopušteno sve benediktince nazvati glagoljašima niti takvim generaliziranjem poistovetiti pojam hrvatskoga benediktinca s pojmom monaha glagoljaša.

Na kraju naglasimo, da je — kako smo vidjeli — izvorima ustanovljeno, da su glagoljske postaje, koje su nam poznate iz vremena hrvatske dinastije (kao Otočac–Bašćanska Draga i Biograd–Pašman) osnovali ili bogato obdarili Krešimir i Zvonimir, kraljevi, za koje su neki naši historičari dokazivali, da su bili neprijatelji glagoljice i da su nastojali iskorijeniti slavensku liturgiju.

6. — Već smo kazali, da je češki kralj Karlo IV sredinom XIV stoljeća utemeljio glagoljašku opatiju u Pragu. Razna su mišljenja, zašto je on to učinio.⁹⁸ Karlo sam piše papi, kako je u Češkoj dosta skizmatika i nevjernika, koji ne razumiju latinskoga jezika i zato se teško mogu obratiti. Hrvatski bi benediktinci, nastavlja Karlo, slavenskom liturgijom i propovijedima na narodnom jeziku mogli proširiti kršćansku vjeru u njegovu kraljevstvu.⁹⁹ Bilo kako bilo, benediktinci glagoljaši održali su se u Emausu samo do prvoga husitskoga rata ili do 1419. godine. Mislimo, da prvi susret između čeških i hrvatskih monaha glagoljaša nije bio u Emausu, već, vjerojatno, tri stoljeća prije toga u sazavskom samostanu (jugoistočno od Praga na rijeci Sazavi).¹⁰⁰

Izgleda, da su motivi slični onima, što su vodili kralja Karla, da osnuje Emaus, naveli također poljsku kraljicu Jadvigu (1384.—1399.) te je i ona pod konac XIV stoljeća podigla glagoljaški samostan Sv. Križa u krakovskom predgrađu Kleparz, nedaleko rijeke Rudave.¹⁰¹

⁹⁸ Archiv für slav. Philologie XXI, 193—194, 197—198; Jan Bedřich Novák, Patriotismus Karla IV. (Češki časopis historický, 22 — Praha 1926); Kostić Mita, Zašto je osnovan slovenskoglagoljaški manastir Emaus u Pragu? (Glasnik skopskog naučnog društva II, 159—165 — Skoplje 1927); Slovo I, 76—78 — Zagreb 1952.

⁹⁹ Broz dr. I, Crtice iz hrv. književnosti II, 77, 86 — Zagreb 1888; Jelić Fontes XIV saec., p. 4.

¹⁰⁰ Prema savjetu kneza Břetislava je prvi sazavski opat sv. Prokop bio 1032. godine uveo u svoju opatiju staroslavenski obredni jezik, koji se ondje održao samo do 1097. godine (Katolički List XVI, 348—350, 356—358, 365—366, 372—373 — Zagreb 1865); Lexicon für Theologie und Kirche IX, coll. 205—206 — Freiburg im Breisgau 1937).

¹⁰¹ Schmitz Philibert, Histoire de l'ordre de saint Benoît III, 143 — Maredsous 1948.

U ovu su zadužbinu bili pozvani monasi iz Emausa, ali ni ovaj pot-
hvat nije imao trajnoga uspjeha. Malo poslije Jadvine smrti nestaje
benediktinaca glagoljaša u Poljskoj.¹⁰² Iz nama nepoznatih razloga
i šleski je knez Konrad II pozvao glagoljaše u samostan, što ga je
1380. godine bio sagradio u Olešnici.¹⁰³ I odavde ih je ubrzo nestalo.

Premda su se za presađivanje hrvatskih benediktinaca na Sjever
bile založile najmoćnije ličnosti, kojima nije nedostajalo materijalnih
sredstava, ipak su naši glagoljaši u Češkoj bili pustili samo slabe
žile, dok niti u Poljskoj, niti igdje drugdje nisu uhvatili nikakva
korijena.

Spomenici

Ovdje ćemo navesti spomenike staroslavenske i starohrvatske
pismenosti, što su doprli do naših dana, a potekli su od benediktinaca
ili se njima bilo kako pripisuju.

1. — Početkom XI stoljeća nastao je na hrvatskom teritoriju
Kločev glagoljaš, jedan od najstarijih izvora za staroslaven-
ski jezik, jedini ostatak kodeksa, što je napisan u Hrvatskoj starom
oblom glagoljicom. Ovaj je kodeks bio u posjedu Frankopana, kne-
zova otoka Krka, te je po mišljenju nekih naših pisaca, kako smo
već spomenuli, ili bio napisan u opatiji Sv. Marije na Košljunu, ili
se u njoj upotrebljavao.¹⁰⁴

Početkom XII stoljeća je kod Sv. Lucije na Krku urezana
Bašćanska ploča kao najstariji sačuvani sastavak na hrvat-
skom jeziku. Njezino mnogostruko značenje je već dovoljno nagla-
šeno u našoj povijesnoj, jezikoslovnoj i umjetničkoj literaturi, a
pohranjena je kod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u
Zagrebu.¹⁰⁵ — U zagrebačkom arheološkom muzeju čuva se iz Sv.

¹⁰² Archiv für slav. Philologie XXI, 191—192; Jelić, Fontes XIV, saec., p.
10; Wielka Encykl. Powszechna VII, 385.

¹⁰³ Lopašić Radoslav, Bihać i bihaćka krajina, 258 — Zagreb 1890, Wielka
Encykl. Powszechna Ser. II tom. V, 131; Hrvatska enciklopedija II, 384.

¹⁰⁴ Fabianich, Storia dei frati minori II, 144—145; Isti, Memorie storico-
letterarie, 66; Premuda Vinko, Još nešto o gradualu zagrebačke sveučilišne
knjižnice (Sv. Cecilija XVII (g. 1923), 129—130); Brusić u Bogoslovskoj Smotri
XX, 257; Štefanić Vjekoslav, Kločev glagoljaš i Luka Rinaldis (Radovi Staro-
slavenskoga instituta II, 145 — Zagreb 1955).

¹⁰⁵ Črnčić dr. Ivan, Krčke Starine (Književnik II, 145 — Zagreb 1865);
Rački, Documenta, 487—489; Geitler, Die albanischen und slavischen Schriften
— Wien 1883; Črnčić Ivan, Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u
Drazi Bašćanskoj (Starine XX, 33—49 — Zagreb 1888); Jagić V., Glagoličeskoe
pis'mo (Enciklop. slav. filologii III, 237—238 — Sanktpetersburg' 1911); Šišić,
Priručnik I, 135—138; Isti, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 582—
583 — Zagreb 1925; Strohal L., Glagolski napis u crkvi sv. Lucije kod Baške
(Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva N. S. XII, 8—11); Barbalić F., Bašćan-

Lucije jedan Baščanskoj ploči po svoj prilici savremeni glagoljski fragment, na kojemu se također čita veći dio Zvonimirova imena. U gradu pak Krku nalazi se na zidu kanoničke kuće možda još stariji odlomak natpisa u obloj glagoljici. I on je samostanskoga podrijetla, jer, kako smo rekli, spominje, da je neki opat nešto zidao.¹⁰⁶

Oko 1184. godine povaljski su monasi dali sagraditi crkvena vrata i na njihovu nadvratniku uklesati natpis, koji je poznat pod imenom P o v a l j s k o g a p r a g a. To je najstariji ćirilski natpis u Hrvatskoj i ide među najljepše naše epigrafske spomenike. Uklesao ga je Radonja, najstariji po imenu poznati majstor u Hrvatskoj. Prag je pohranjen u Splitu u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.¹⁰⁷

Drži se vjerojatnim, da je i M i r o s l a v l j e v o e v a n đ e l j e, taj najstariji spomenik srpskoga jezika (1169.—1197.) — kojega inicijali u boji i zlatu odaju jaki utjecaj romanske i montekasinske ornamentike —, ako ne čitavo, a ono barem minijature u njemu, djelo benediktinca ili benediktinaca iz nekoga samostana na dalmatinskom primorju.¹⁰⁸

Iz XIII stoljeća doprlo je do nas od bendiktinaca par liturgijskih ulomaka i listina pisanih glagoljicom, kao i kartular povaljske opatije prepisan ćirilicom.¹⁰⁹

ska ploča (Narodne Novine 1934., br. 243—248); Karaman Ljubo, Iz kolijevke hrvatske prošlosti (historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima), 84 — Zagreb 1930; Bulić F. — Katić L., Stopama hrvatskih narodnih vladara, 133—135 — Zagreb (bez godine); Štefanić Vjekoslav u Croatia sacra XI i XII, 3—8, 21—23, 68, 72; Isti u Hrvatskoj enciklopediji II, 274—276; Ivšić Stjepan, Značenje »Baščanske ploče« (Hrvatski Dnevnik, Uskrs, 1940 — Zagreb); Kniewald Dr., Baščanska ploča u Zagrebu (Bogoslovska Smotra XXII, 383—389); Hamm Josip, Datiranje glagoljskih tekstova (Radovi starosl. instituta I, 24—37 — Zagreb 1952); Štefanić Vj. u Enciklopediji Jugoslavije I, 384—387.

¹⁰⁶ Štefanić u Croatia sacra XI i XII, 21—23, 72.

¹⁰⁷ Arhiv Jugoslavenske akademije sign. I d, 147; Ciccarelli Andrea, Osservazioni sull'isola della Brazza, 34 — Venezia 1802; Rački, Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina (Starine XIII, 201—203); Radić Frano, Starohrvatski ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču (Starohrvatska Prosvjeta I (g. 1895), 103—108; Šurmin, Hrvatski spomenici I, 3—4; Čorović V., Povaljski natpis sa Brača (Južnoslavenski filolog II, sv. 1—2, str. 123—126 — Beograd 1921); Kolendić Petar, Stihovi na Povaljskom natpisu iz XII veka (Južna Srbija — Skoplje 1924); Ostojić, Benediktinska opatija u Povoljima, 60—66; Isti, Još o čitanju Povaljskoga natpisa (Jugosl. istoriski časopis IV, 75—76); Štambuk V., Povoljanski prag (Nova Hrvatska od 26. XII 1943 — Zagreb).

¹⁰⁸ Kovačević Jovan, Beleške za proučavanje Mirosavljevog jevanđelja i materijalne kulture XI—XII veka (Istoriski časopis I, 219 — Beograd 1949); Karaman Ljubo, Pregled umjetnosti u Dalmaciji (od doseljenja Hrvata do pada Mletaka), 47 — Zagreb 1952.

¹⁰⁹ Berčić Ivan, Čitanka staroslovenskoga jezika, str. X i 42—43 — Prag 1864; Jelić, Fontes XIII saec., p. 9, 11; Ostojić, Benediktinska opatija u Povoljima, 28—59.

Slijedećega, to jest XIV stoljeća, je i u novom samostanu Emausy u Pragu trebalo slavenskih priručnika, koji se nisu mogli nigdje nabaviti. Zato je Karlo IV god. 1356. ustanovio u svojoj zadužbini mjesto stručnoga skriptora za glagoljske knjige sa stalnom godišnjom nagradom. Prvi se takav plaćeni skriptor zvao Ivan, koji je prije toga bio za samostan napisao knjige *legendarum et cantus* u slavenskom jeziku.¹¹⁰ Vjerojatno je to onaj, što ga neki nazvaše Ivanom iz Senja, a koji je svoje glagoljske rukopise ukrašavao ukusnim inicijalima i slikama.¹¹¹ Njemu se također pripisuje jedini sačuvani fragment sredovječnoga kodeksa sa notnim znakovima ispod glagoljskog teksta.¹¹²

Ali osim onoga skriptora Ivana, za kojega se s pravom nagađa, da je bio Hrvat, bilo je u Emausu još naših pisara, koje jedna češka bilješka na biblijskom kodeksu iz 1416. godine zove pisarzi *harvatsky*.¹¹³ Našom su se glagoljicom ondje pisale i češke knjige još u XV i XVI stoljeću, a najznamenitije češko djelo iz crkvenoslavenskoga razdoblja, *Legenda o sv. Većeslavu*, koja je nastala sredinom X stoljeća, sačuvana samo u pet hrvatskih primjeraka napisanih glagoljicom.¹¹⁴

Iz XIV stoljeća, o kojemu govorimo, baštinstvo od naših primorskih opatija nekoliko glagoljskih misala i brevijara, prijepis hrvatskoga prijevoda regule sv. Benedikta i raznoga arhivskog materijala. Neki su od sačuvanih kodeksa iluminirani ili sa ukrašenim inicijalima.¹¹⁵ Velik dio najstarijih slavenskih misala i brevijara nastao je u samostanskim skriptorijima, jer oni nisu pisali jedino za svoje kućne potrebe nego su liturgijskim knjigama opskrbljivali i neredovničke crkve.¹¹⁶ Regulu pak sv. Benedikta sigurno su preveli benediktinci,

¹¹⁰ Jelić, *Fontes XIV saec.*, p. 6.

¹¹¹ *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 238 — Zagreb 1925.

¹¹² Vajs Jos., *Über den liturgischen Gesang der Glagoliten* (*Archiv für slav. Philologie* XXXI (g. 1910.), 430—442) — Fragment se čuva u biblioteci opatije na Strahovu u Pragu.

¹¹³ *Archiv für slav. Philologie* XXI, 178—180.

¹¹⁴ Julius Heidenreich u *Hrvatskoj enciklopediji* IV (g. 1942), 250.

¹¹⁵ Berčić, *Čitanka*, str. XII i 50, 51, 56; Šurmin, *Hrv. spomenici* I, 94; Jelić *Povjesno-topografske crtice*, 72 i dalje; Isti, *Fontes XIV saec.*, p. 9, 12, 13, 14; Ritig, *Glagoljica u našim krajevima*, 49.

¹¹⁶ Pantelić Marija je izrazila misao, koju je obećala i dokazati, da su benediktinci dali prve predloške glagoljskih misala, iz kojih je zatim daljim prepisivanjem izrasla čitava zadarska škola hrvatskih glagoljskih rukopisnih misala (*Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402.*, u *Slovu VI—VIII*, 383 — Zagreb 1957). — Ne znamo, na temelju čega je *Leksikon Minerva* (col. 456 — Zagreb 1936) napisao, da je »manastir sv. Mihajla na Sušaku imao svoj skriptorij za pisanje knjiga« glagoljskih.

i to odmah, čim se po toj reguli organizirao ili reorganizirao prvi glagoljaški samostan.

Mislilo se, da je iz omišaljškoga samostana potekao glagoljski dio onoga kodeksa, što se čuva u knjižnici grada Reimsa pod imenom *Texte du sacre*, i na koji su navodno francuski kraljevi polagali zakletvu prigodom krunidbe.¹¹⁷ Glagoljski dio toga spomenika je doduše evanđelistar hrvatskoga roda i iz škole naših benediktinaca, ali prepisao ga je vjerojatno Čeh koncem XIV stoljeća u praškom samostanu Emausu.¹¹⁸

U takozvanom Tkonskom zborniku, napisanom u XVI stoljeću, doprla su do nas, među drugim glagoljicom pisanim sastavcima, i dva crkvena prikazanja iz XV stoljeća. Ova prikazanja idu među najstarije sastavke te ruke, a prepisao ih je iz starijih predložaka monah Matej 1492. godine. Iz kasnijih vremena sačuvalo se, također iz Tkona, više glagoljskih rukopisa i u crkvi nekoliko nadgrobnih natpisa.¹¹⁹

Glagoljski misali nađeni su i kod nekih benediktinskih zadužbina, za koje znamo, da su se u liturgiji služile latinskim jezikom. Poimence kod Sv. Krševana u Zadru,¹²⁰ u inventaru opatija Sv. Petra i Sv. Stjepana na Rabu (god. 1475.)¹²¹ te poznati Hrvovej misal crkvi Sv. Mihovila, koja je pripadala splitskoj opatiji Sv. Stjepana na Sustjepanu.¹²²

2. — Nisu benediktinci bili jedino pobornici glagoljske liturgije, dali su oni svoj čedni doprinos također glagoljskoj pismenosti i književnosti. Prevodeći i prepisujući unosili su u svoj posao dio sebe i starome su dometali nešto nova. Između ostaloga oni su malo pomalo prilagođivali glasove, oblike i pojmove mrtvoga crkvenoslavenskoga jezika živomu narodnom govoru i time pridonijeli, da se formirala hrvatska redakcija glagoljskih knjiga.

¹¹⁷ Horvat Josip, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, 231 — Zagreb 1931; Fučić Branko, *Glagoljica u Istri* (Danica g. 1947., 106).

¹¹⁸ Miličetić Ivan, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, 88—89 — Zagreb 1911.

¹¹⁹ Miličetić u n. dj., 290—300; Fancev dr. Franjo, *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuće Isukrstovo* (Građa za povijest književnosti hrvatske XIV (g. 1939), 241—287); Vajs J., *Benediktinske opatstvi rogovske v Dalmaciji* (Slavia XVIII, 223—225 — Praha 1947—1948); Miličetić Ivan, *Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu* (Radovi starosl. instituta II (g. 1955), 109, 112, 116, 117); Ježić Slavko, *Hrvatska književnost*, 29 — Zagreb 1944.

¹²⁰ Praga u *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. VII, 188.

¹²¹ *Sudski arhiv u Rabu, Acta de Stantiis*, 689—692.

¹²² Alačević Miroslav, *Građa za Povjest grada Splita*, 129 (rukopis kod Gradske biblioteke u Splitu, M. 65); Bulić Don Frane — Karaman Dr Ljubo, *Palača Dioklecijana u Splitu*, 243 — Zagreb 1927; Bulić—Katić, *Stopama hrv. vladara*, 85; Karaman Ljubo, *Umjetnost u Dalmaciji*, XV i XVI vijek, 182 — Zagreb 1933; *Isti, Eseji i članci*, 161 — Zagreb 1939.

S pravom se skriptorijima primorskih benediktinaca pripisuje i sama preobrazba izvana donesene oble glagoljice u našu uglatu. Monasi su, naime, prevodili redovničku regulu i potrebite liturgijske knjige s predložaka, što su ih dobivali — dijelom izravno, a dijelom preko samostana u dalmatinskim gradovima — s Monte Cassina i iz drugih južnotalijanskih škola beneventanskoga pisma. Bilo je naravno, da prevoditelj, a osobito skriptor, nije samo oponašao ornamente i minijature iluminiranih kodeksa, nego da je isto tako nasljeđovao i grafiju i stil slova, kojima su ti kodeksi bili ispisani. Pisar je pred sobom imao i rado gledao lijepa uglata slova latinskoga teksta, pa je i on kušao lomiti oble forme glagoljskih pismena.

Utvrđeno je, naime, da se uglata glagoljica razvila iz starijega oblog (takozvanog bugarskog) tipa malo poslije nego se obla beneventana bila preobrazila u uglatu. Počeci ovoga razvijanja jasno se zapažaju na Bašćanskoj ploči, gdje poluoblo pismo u nekim slovima pokazuje tendenciju preobrazbe u uglato¹²³

Pokretači najstarije glagoljske književnosti bili su izvan svake sumnje svećenici — jer su se onda knjige pisale gotovo isključivo za crkvene i vjerske potrebe —, a među svećenicima su monasi redovito imali najviše sprema i prilike za taj posao. Koji su se pak naši monasi pri tome istakli, ne znamo. Gustom je koprenom kod nas u srednjem vijeku zastrt najveći dio djelatnosti monaškoga reda, pa su dubokom tamom ovijeni i njegovi najistaknutiji članovi.

Ako uporedimo staroslavenske pisane spomenike kod nas s latinškima, vidjet ćemo, da je sačuvan mnogo manji broj onih nego ovih. Najprije zato, što je velik dio latinskih knjiga bio uvezen izvana, dok su sve staroslavenske bile domaćeg podrijetla. Osim toga latinski su se rukopisi umnažali i čuvali u gradovima, a staroslavenski većim dijelom po selima, koja su mnogo više nego utvrđeni gradovi stradala od gusarskoga, tatarskoga, turskoga, a i domaćega pustošenja. Napokon one slavenske spomenike, što su se nalazili u gradovima, zanemarivali su ili naumice uništavali neprijatelji glagoljice iz latinskoga dijela gradskoga stanovništva.

Već smo spomenuli, da se boravak hrvatskih benediktinaca u Fragu u XIV stoljeću odrazio i u našoj književnosti. Tom prigodom oni su preveli sa staročeškoga nekoliko djela na hrvatski jezik. Na prvom mjestu *L u c i d a r i j* ili prvi dio poznatoga pokušaja kršćanske enciklopedije, u kojem je izloženo sredovječno znanje o božan-

¹²³ Rački Fr., Staro-hrvatski glagoljski nadpis na Krku (Starine VII, 161); Novak dr. Viktor, Scriptura Beneventana, 62—66 — Zagreb 1920; Hrvatska enciklopedija II, 274—275.

stvu, vjeri i svijetu, pa onda još nekoliko moralno-didaktičkih djela raznih crkvenih pisaca.¹²⁴

I posjedi starih opatija na dalmatinskom primorju, dugo poslije nego što je u njima nestalo benediktinaca, imali su pružiti pomoć staroslavenskoj knjizi. Poslije tridentinskoga sabora bilo je teško doći do sredstava potrebitih za reformu i izdavanje glagoljskih obrednih priručnika. Tomko Mrnavić je (1626. god.) predlagao, neka se u tu svrhu oporezuju sve dalmatinske opatije ili upotrebe svi prihodi jedne ili dviju, koje su imućnije među njima.¹²⁵ Do toga nije došlo, ali misao, da bi stari benediktinski patrimonij mogao koristiti glagoljskoj stvari, nije napuštena. Zato su na temelju odredbe pape Benedikta XIII iz 1729. godine posjedi zadarske opatije Sv. Krševana i osorske opatije Sv. Petra, poslije smrti ondašnjih komendatara, bili predani novopodignutom glagoljaškom sjemeništu u Zadru, što ga je osnovao nadbiskup Vicko Zmajević, i sam nekada komendatar benediktinske opatije.¹²⁶

Iz svega, što smo u ovoj radnji ukratko rekli, utvrđuje se više-vjekovni kontinuitet glagoljice i staroslavenskoga jezika kod benediktinaca, dokle god ih je bilo na dalmatinsko-hrvatskom primorju. Začudo, kod članova onoga reda, koji je na čitavom Zapadu gajio drevne latinske tradicije, spasavao rimske klasične spomenike, širio među novim evropskim narodima latinski jezik i u katoličkoj crkvi utvrđivao latinštinu.¹²⁷

Najprije, dakle, benediktincima i seoskom kleru, i poslije pavlinima i franjevcima trećorecima ima se pripisati, da je naš narod u glagoljici dobio svoje nacionalno pismo, pa da je, uprkos svakojakih protivnosti, jedini od svih Slavena zapadnoga obreda do danas sačuvao ćirilometodovu baštinu.

¹²⁴ Milčetić Ivan, Über den kroatischen und böhmischen Lucidarius (Archiv für slav. Philologie XIX (g. 1897), 556—563); Ivšić Stjepan, Dosada nepoznati hrvatski glagoljski prijevodi iz staročeškoga jezika (Slavia I, 39 i dalje — Prag 1922—1923); Ježić Slavko, Hrvatska književnost, 28; Trogranić Franjo, Letteratura medioevale degli Slavi Meridionali, 235 — Roma 1950.

¹²⁵ Fermendžin Eusebij, Listovi o izdavanju glagoljskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620. do 1648. (Starine XXIV (g. 1891), 9); Radonić dr. Jovan, Štamparije i škole rimske kurije u Italiji i južnoslavenskim zemljama u XVII veku, 15 — Beograd 1949.

¹²⁶ Farlati, n. dj. V, 167; Bianchi, Zara cristiana I, 268—269; Erber T., Storia del Ginnasio Superiore di Stato in Zara, 25 — Zara 1905; Jelić, Fontes XVIII, saec., p. 16—18, 33.

¹²⁷ Prvoborcem u obrani glagoljice i simbolom otpora protiv latinskoga jezika u liturgiji postao je benediktinac (Kaer Petar, Povijesne crte grada Šibenika i njegove okolice I, 40 — Šibenik) i ninski biskup Grgur, ali mi danas ničim ne možemo dokazati, da se on borio za narodni jezik u crkvi (Barada Dr. Miho, Episcopus Croatiae Croatiae sacra I, 214—215 — Zagreb 1931).

RÉSUMÉ

Il y a plus de 900 ans qu'un roi croate (Petar Krešimir IV) a accordé de privilège de la liberté royale au couvent bénédictin de St. Jean l'Apôtre et Evangéliste à Biograd-sur-Mer. A l'occasion du neuvième centenaire de ce privilège, l'auteur a jugé opportun d'étudier la question du rapport entre les bénédictins en Croatie et la littérature en écriture glagolitique; d'où sont-ils venus, où exerçaient-ils une activité et quelles traces ont-ils laissés derrière eux? En partant de l'écriture glagolitique sur le territoire croate, qu'il conçoit selon la tradition, l'auteur essaye sur la base de documents historiques, d'établir les rapports qui existaient entre les bénédictins et l'apparition de l'écriture slave en Croatie. Après le bannissement des disciples de Méthode, des moines arrivèrent dans différentes régions de Croatie, où ils trouvèrent refuge auprès de leurs confrères. Les successeurs des disciples de Méthode venus dans les régions croates vécurent probablement encore un certain temps dans les communautés religieuses d'après les coutumes dont ils avaient hérité et d'après règles propres; mais ils furent, d'après l'opinion de l'auteur, bientôt obligés d'accepter la règle de St. Benoît; règle qui dut être acceptée même par les organisations monacales les plus puissantes et les plus obstinées en Occident. A la différence des moines irlandais de St. Coloman les moines slaves n'eurent guère de difficulté à accepter la règle de St. Benoît. Au point de vue des rites peu de chose devait être changé chez les Slaves, puisque St. Méthode célébrait déjà en Moravie la messe selon les rites occidentaux (de St. Pierre). L'auteur croit que le passage des moines glagolitiques slaves à l'ordre bénédictin s'est effectué dans la seconde moitié du XIe siècle et qu'un des premiers couvents à en profiter a été le couvent de St. Jean l'Apôtre et Evangéliste à Biograd-sur-Mer, qui, en 1059, avait reçu le privilège de la liberté. Les autres couvents glagolitiques auraient accepté la règle de St. Benoît dans la seconde moitié du XIIe siècle au plus tard. C'est par la suite que cette règle a été traduite en croate, et l'auteur suppose, après des études de la langue et du texte, que cette traduction dont l'exemplaire le plus ancien a été trouvé dans l'abbaye de St. Cosme et St. Damien à Tkon dans l'île de Pašman, a été faite au plus tard au cours du XIIe, mais le plus probablement dans le XIe siècle (vers l'an 1059).

Il y avait 5 abbayes où l'on célébrait, selon toute probabilité, en slavon (Žirje, Biograd-sur-Mer, Košljun près de Punat dans l'île de Krk, dans la ville de Krk elle-même et dans le couvent Sv. Juraj (St. Georges) Koprivski près d'Obrovac). Parmi les couvents douteux au point de vue de la messe slave, l'auteur place ceux de la région de Senj, de Vrana, de la vallée de Vinodol et de la Boka Kotorska. Quelques indices existent aussi pour les autres régions (Istrie, Pannonie); mais ils sont trop incertains. Ces régions étaient en rapports avec les abbayes glagolitiques du XIVe siècle à Prague (Emausy) et à Cracovie (Kleparz).

Les monuments écrits les plus significatifs, laissés par les bénédictins sont: le Glagolitique de Clozius (Clozianus), la Table de Baška, le seuil de Povelje; il semble que l'Evangile de Miroslav ait certains rapports avec les prêtres bénédictins. Enfin le Code de Reims, le missel du duc Hrvoje et différents lucidaires présentent quelque relation avec les glagolitiques bénédictins; et il est probable que la forme rameuse de l'écriture glagolitique croate tire son origine des traductions bénédictines et de l'adaptation de l'écriture glagolitique à la Bénéventane latine.